

ДЕСТАБІЛІЗАЦІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

Аналізуються передумови, причини дестабілізації етнополітичної ситуації в Автономній Республіці Крим, які призвели до масштабного етнополітичного конфлікту, що супроводжується спробами сецесії півострова та військовим втручанням сусідньої держави – Російської Федерації.

Масштабний етнополітичний військовий конфлікт, який розгорнувся в Автономній Республіці Крим після зміни влади в Україні в лютому 2014 року внаслідок Євромайдану (мирних протестів проти політики влади), не був несподіваним. Науковці тривалий час прогнозували його можливу ескалацію. Етнополітичний конфлікт в Криму за участю російської, української, кримськотатарської етноспільнот, Росії та української влади перебував в латентному стані багато років ще від часів незалежнення України. Його виникнення обумовлено етнополітичними суперечностями регіону та історичними передумовами. До 1945 року півострів перебував у складі Радянського Союзу у статусі Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (національний склад згідно з переписом 1939 року – 49,6 % росіяни, 19,4 % кримські татари, 13,7 % українці). Автономію було ліквідовано 1945 року після депортації з Кримського півострову кримських татар, кримчаків, греків, болгар, німців начебто за співпрацю з Німеччиною під час Другої світової війни. Протягом 1945–1991 років регіон перебував у статусі Кримської області, яку в 1954 році було виведено зі складу РРФСР та приєднано до УРСР. Таким чином півострів опинився

у складі України після розпаду Радянського Союзу, що не повною мірою відповідало етнічному розселенню в регіоні.

Згідно з переписом 1989 року росіяни становили 65,6 % від загальної кількості населення, українці – 26,7 %, кримські татари – 1,9 %. Частка росіян суттєво збільшилася за часів СРСР за рахунок заохочувальної міграції, особливо після депортації кримських татар. Російська національна меншина, яка кількісно домінує в Криму, від самого початку територіального розмежування пострадянських держав була невдоволена належністю Криму до України. У зв'язку з цим 20 січня 1991 року в Криму було проведено референдум щодо питання відтворення Кримської АРСР як суб'єкта СРСР та учасника Союзного договору. На ньому 93,26 % кримчан (81,37 % від загальної кількості виборців) підтримали цю ідею. Референдум отримав назву першого в СРСР плебісциту і прямих правових наслідків не мав. Однак, намагаючись не дестабілізувати етнополітичну ситуацію в автономії, Верховна Рада УРСР урахувала волю кримчан та прийняла в 1991 році Закон УРСР «Про відновлення Кримської АРСР», який передбачав відновлення Кримської АРСР в межах території Кримської області у складі Української РСР.

Як виявилось, статус адміністративно-територіальної автономії в складі унітарної України не відповідав етнополітичним інтересам більшості населення півострова. Проросійські організації та партії кілька разів ініціювали вихід Криму зі складу України та приєднання до Російської Федерації. Серед таких кроків – проголошення незалежності Криму, спроби скасування в судому порядку Конституції автономії 1998 року, яка закріплює перебування півострова в складі України. Нормативно-правові акти кримської місцевої влади, зокрема Декларація про державний суверенітет Криму (1991 р.), Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим (1992 р.) та Конституція Республіки Крим (1992 р.) містили ознаки сепаратизму. Зокрема, ст. 1 Декларації про державний суверенітет Криму проголошує громадян республіки всіх національностей, народ Криму носієм суверенітету та джерелом державної влади, виступати від імені якого може виключно Верховна Рада Криму. Згідно зі ст. 5 республіка самостійно визначає свій економічний статус, формує державний бюджет. Найважливіші державні питання, пов'язані з розвитком республіки, її відносинами з іншими державами, передбачалося виносити на всенародне обговорення або референдум [1]. І лише в преамбулі міститься згадка про прагнення створити правову демократичну державу в складі України.

Актом про проголошення державної самостійності Республіки Крим Верховна Рада Криму, виходячи з необхідності прискорення

процесу становлення державності Республіки Крим і базуючись на результатах волевиявлення 1991 року, проголосила створення суверенної держави Республіки Крим. Цим документом територія Республіки Крим в межах Кримського півострову оголошувалася неподільною та недоторканою [2]. Для вступу в силу Акт мав бути підтриманий загальнокримським референдумом. Безумовно, ці нормативно-правові акти були нелегітимними, суперечили українському законодавству, дестабілізували ситуацію на півострові та загострювали міжетнічні відносини. Подібна нормотворчість мала привернути пильну увагу Києва не лише до сумнівних з юридичної точки зору дій місцевої влади, а й етнонаціональних, етнополітичних проблем півострова. Однак цього не сталося. Як стверджує К. Вітман, всі роки незалежності супроводжувалися міжетнічною напруженістю в регіоні на тлі перманентного конфлікту центральної влади та влади автономії – боротьба за повноваження та намагання зберегти півострів у складі України будь-якою ціною обумовили неухильну увагу державної етнонаціональної політики до етнополітичних проблем Криму. За твердженням дослідника, Київ практично не втручався в перебіг етнополітичних процесів, намагаючись зберегти позірний міжнаціональний мир в регіоні та статус-кво Криму як адміністративно-територіальної автономії [3]. Інший етнополітолог О. Куць наполягає на необхідності вдосконалення державної етнонаціональної політики внаслідок присутності таких чинників, як багатонаціональний поліетнічний склад населення; послаблення етнополітичної стабільності, загострення етнополітичних конфліктів в державі [4].

Протягом усіх років незалежності України науковці констатували етнополітичну нестабільність в Криму та вказували на те, які згубні наслідки вона може мати для національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету України. В. Котигоренко серед пріоритетів України, як і будь-якої держави з поліетнічним складом населення, визначив мінімізацію етнополітичних загроз соціальній стабільності. До загроз етнополітичної стабільності в Криму дослідник зарахував: втручання Росії у внутрішні справи України з намаганням блокувати євроінтеграційні прагнення України та провокувати російську громаду Криму на конфлікт з Українською державою й більшістю її населення; утворення і діяльність у Криму російських організацій, які декларують наміри виходу автономії зі складу Української держави та її приєднання до Російської Федерації; негативне ставлення етноросійської більшості до депортованих народів, що повертаються до Криму [5]. На думку вченого, для мінімізації, нейтралізації та усунення загроз стабільності внаслідок дії згаданих чинників потрібна

ефективна етнонаціональна політика як частина загальної внутрішньої і зовнішньої політики України.

Півострів є найбільш етноконфліктогенним регіоном в Україні, тому потребує прискіпливої уваги з боку держави в межах етнонаціональної політики. На думку О. Майбороди, головним дестабілізуючим фактором є те, що Крим впродовж багатьох десятиліть був об'єктом російської колонізації, що забезпечило кількісне домінування росіян після виселення кримських татар. Дослідник переконаний, що утворена в 1991 році на півострові автономія в складі України, хоча формально визначається як територіальна, насправді є російською національно-територіальною автономією, і називає питання взаємин і розподілу повноважень між автономією та центром не лише політико-адміністративним, а й етнополітичним [6].

Намагаючись не загострювати етнополітичні суперечності в Криму, центральна влада практично не втручалася в сферу етнонаціональних взаємин півострова. Саме тому російське етнокультурне середовище практично не зазнало згортання з радянських часів. Цією ситуацією невдоволені кримські татари, які після повернення на територію півострова вимагали від Української держави повної реабілітації своїх прав, в тому числі етнокультурних та майнових. А також українці, які опинилися в статусі меншини в меншині на півострові. Але оскільки більшість з них русифікована, їх реальна присутність не відповідає кількісним показникам перепису населення. Згідно з переписом 2001 року росіяни становлять 58,3 % від загальної кількості населення, українці – 24,3 %, кримські татари – 12,1 %. Частково вимоги етнічно політизованої російської більшості на півострові врівноважуються зростаючими етнокультурними та етнополітичними вимогами кримськотатарської національної меншини. Саме тому протягом багатьох років незалежності вдавалося зберігати позірну етнополітичну стабільність на півострові, перевівши етнополітичний конфлікт між основними етностільнотами в латентний стан.

Приводом для ескалації стала зміна в лютому 2014 році влади в Україні, яка з 2010 року стояла на проросійських позиціях, тісно співпрацювала з Росією, впроваджувала проросійську мовну та етнокультурну політику. Це робило будь-які радикальні проросійські претензії в Криму необґрунтованими. Однак після втечі Президента В. Януковича до Росії, повноту влади в країні перебрала на себе Верховна Рада як єдиний легітимний вищий орган державної влади. Парламент врахував вимоги протестувальників Євромайдану та почав впроваджувати націоналістичну українську політику, яка одразу викликала обурення російської національної меншини. Найбільше

невдоволення висловлювали росіяни на Південному Сході держави, зокрема в Криму. Одним з перших рішень Верховної Ради України стало скасування мовного закону – Закону України «Про засади державної мовної політики», який гарантував вільне застосування регіональних мов або мов меншин, зокрема російської, та надавав цим мовам посилені заходи підтримки.

Під час політичної кризи влада автономії активно виступала на боці экс-президента України. В грудні 2013 року на позачерговому пленарному засіданні сесії Верховної Ради АРК депутати прийняли Звернення до Президента України, у якому закликали вжити всіх доступних заходів для відновлення громадського порядку й стабільності, не зупиняючись перед запровадженням надзвичайного стану. Депутати висловили побоювання можливого «реваншу збанкрутілих політичних сил, що сповідують крайній націоналізм, що перейшов межу, яка відділяє його від нацизму» [7]. Адже усунення влади відбувалося за участі правих партій та їх електорату, що стоїть на націоналістичних позиціях. Праві організації стали ядром Євромайдану, його рушійною та оборонною силою. До них долучився протестний електорат, невдоволений корупцією, низьким рівнем життя, порушенням прав людини в Україні, непрозорістю політичних процесів. Євромайдан має націоналістичне забарвлення, що стривожило проросійськи налаштований Південний Схід України.

Росія активно долучилася до поширення етнополітичних фобій у лояльних до себе регіонах України за допомогою ЗМІ. Кримчани, які переглядають переважно російські телеканали, лякали поширенням «коричневої чуми», «бандерівцями», які масово прямують до Криму, щоб нав'язати регіону етнополітичний вектор розвитку та заборонити російську мову. Населення автономії вийшло на мітинги на підтримку колишньої влади, яка асоціювалася зі стабільністю. Дестабілізація політичної ситуації в Україні сягнула апогею в Криму, хоча на території півострова майже не спостерігалось конфліктів між опозицією та владою, а тим більше протестів з вимогою повалення колишньої влади.

Місцева влада обрала вже апробовану стратегію захисту етнополітичної самобутності півострова та своїх повноважень. Голова кримського парламенту В. Константинов не виключив відокремлення Криму від України у випадку загострення ситуації в країні. Під час обговорення кримським парламентом питання «Про політичну ситуацію в країні» депутати наголосили на «прагненні до влади груп націонал-фашистського гатунку», які прагнуть ліквідувати автономний статус Криму і запропонували звернутися до Російської Федерації: «З урахуванням того, що Крим – це російська автономія, російська

за національністю, за культурою і мовою... нашим захисником може бути тільки Російська Федерація» [8]. Нагадаємо, що права парламентська партія «Свобода», що брала активну участь в Євромайдані і неодноразово ініціювала зниження статусу Автономної Республіки Крим до області, вважаючи цей крок єдиним можливим механізмом стабілізації етнополітичної ситуації на півострові.

Тим часом кримські політики розпочали сепаратні переговори про можливий розподіл України на частини з представниками іноземних держав. СБУ повідомила, що вживатиме жорстких заходів з припинення посягань на територіальну цілісність і недоторканність України, адже це може призвести до припинення існування України як унітарної та втрати нею державного суверенітету. Кримінальний кодекс України не передбачає прямої відповідальності за сепаратизм, але ст. 111 встановлює кримінальну відповідальність за державну зраду, складовою якої є сепаратистські дії. Зокрема державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [9].

Росія підтримала місцеву владу Криму у протидії владі Києва, у намаганнях відокремлення півострова як на офіційному, так і неофіційному рівнях. Лідер партії «Справедлива Росія» запропонував надати можливість отримати громадянство РФ у спрощеній формі протягом шести місяців усім охочим українцям. Перші російські паспорти отримали українці – бійці розформованого спецпідрозділу МВС «Беркут», яких підозрюють у розстрілі беззбройних учасників протестів в Києві. Росія відкликала свого посла з Києва, мотивуючи це загостренням ситуації в Україні, в тому числі етнополітичної. Прем'єр-міністр Росії пояснив цей крок тим, що в Україні начебто існує загроза здоров'ю та життю громадян Російської Федерації.

До Автономної Республіки Крим прибула делегація депутатів російського парламенту, щоб підтримати протестуючих проти влади Києва мешканців Криму. Голова Комітету Держдуми у справах СНД, євроінтеграції та зв'язків із співвітчизниками, Л. Слуцький, зустрічаючись з представниками культурних, громадських і політичних об'єднань Криму пообіцяв, що Москва не залишиться осторонь у випадку, «якщо життю і здоров'ю російських співвітчизників на території України буде загрозовувати небезпека» [10]. Тим часом російські

телеканали повідомляли про утиски етнокультурних, політичних прав росіян та російськомовних українців на Сході та Півдні України. Міністерство закордонних справ України відповіло, що будь-які заяви та повідомлення російської сторони щодо загрози громадянським правам представників національних меншин та релігійних конфесій є неправдивими і не спираються на доведені факти. Звинувачення МЗС РФ щодо «терористичних методів придушення незгодних» та поширення «неонацистської ідеології» з боку парламентських політичних сил, які перебирають на себе відповідальність за ситуацію в країні, українське зовнішньополітичне відомство назвало упередженими [11].

У Криму активісти проросійських організацій заблокували будівлю Верховної Ради АРК з вимогою відмовитися підпорядковуватися центральній владі, провести референдум про незалежність і звернутися до Росії по допомогу. Вночі 27 лютого невідомі зі зброєю захопили будівлі Верховної Ради й Ради міністрів АРК у Сімферополі, встановивши над обома адміністративними будівлями російські прапори. Присутність озброєних осіб не завадила депутатам кримського парламенту провести позачергову сесію Верховної Ради АРК, на якій було ухвалено постанову про проведення республіканського референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим. Спочатку референдум було вирішено провести 25 травня 2014 з таким питанням: «Автономна Республіка Крим володіє державною самостійністю і входить до складу України на основі договорів і угод» (так чи ні). Згодом з ініціативи кримчан референдум було перенесено на 30 березня [12]. У відповідь Центральна виборча комісія наголосила, що на даний момент проведення будь-якого місцевого референдуму є неможливим, оскільки це питання українським законодавством не врегульовано. Наразі жоден із чинних в Україні законів не визначає порядку проведення місцевих референдумів, а відтак механізм реалізації права громадян на прийняття рішень з питань місцевого значення шляхом проведення місцевого референдуму відсутній.

Верховна Рада АРК тоді ж прийняла рішення про недовіру Раді міністрів АРК та припинення її повноважень. Також парламент Криму призначив прем'єр-міністром автономії депутата Верховної Ради АРК, лідера партії «Русское единство» С. Аксьонова, порушивши регламентні процедури. Зокрема, не було отримано згоди Президента України на призначення нового прем'єр-міністра, також відсутні докази присутності всіх депутатів, які підтримали ці рішення – на момент їх прийняття нікого з працівників секретаріату кримського парламенту озброєними особами допущено не було. Офіційний Київ не визнав

зміни влади на півострові. В.о. Президента України видав указ незаконність обрання С. Аксьонова головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, оскільки таке обрання відбулося з порушенням законодавства України [13]. Однак нелегітимний кримський прем'єр відповів, що влада Криму не визнає влади Києва і звернувся до президента РФ з проханням про надання сприяння у забезпеченні миру і спокою на території Автономної Республіки Крим. Росія відреагувала дуже швидко. Рада Федерації задовольнила прохання президента РФ про введення військ на територію України. У своєму зверненні В. Путін зазначив, що такі заходи необхідні у зв'язку з «ситуацією, що склалася в Україні та загрозою, що виникла для життя громадян РФ і російських військовослужбовців, що дислокуються в Криму відповідно до міжнародного договору» [14]. 1 березня 2014 року російській війська увійшли на територію Криму, порушивши низку міжнародних угод, які гарантують недоторканість та суверенітет України.

Основних внутрішніх причин ескалації етнополітичного конфлікту на території півострова, які не лише загострили стосунки між етнospільнотами, а й ознаменували захоплення влади, сецесію регіону та введення іноземних військ, вбачаємо декілька. Серед них визначальною є неувага держави до етнополітичних та етнологічних проблем півострова. За понад 20 років незалежності України Крим так і не став українським в етнополітичному та етнологічному сенсі: не було заблоковано інформаційний, пропагандистський, фінансовий вплив з боку Росії на жителів півострова; процеси формування української політичної нації на основі громадянської належності в Криму майже не відбувалися; не було проведено повної реабілітації депортованих осіб, зокрема кримських татар. Це обумовило конфліктність міжнаціональної взаємодії, підживлювану постійним втручанням сусідньої Росії в етнополітичну ситуацію в Криму, що в результаті завершилося військовою інтервенцією та порушенням територіальної цілісності України.

Бібліографічний список

1. Декларация о государственном суверенитете Крыма [Електронний ресурс] / ЛИГА Закон. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KM910102.html
2. Об Акте «О провозглашении государственной самостоятельности» : Постановление Верховного Совета Крыма № 72-1 от 5.05.1992 года // Ведомости Верховного Совета Крыма. – 1992. – № 6. – Ст. 243.
3. Вітман К.М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей / К. М. Вітман // Актуальні проблеми європейської інтеграції. – 2011. – № 7. – С. 115.

4. Куць О. М. Етнополітологія : навч. посіб / О. М. Куць. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005. – С. 9.
5. Котигоренко В. О. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності / В. О. Котигоренко // Віче. – 2008. – № 19. – С. 38.
6. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К. : Фонд Європа XXI, 2002. – С. 30.
7. Звернення Верховної Ради Автономної Республіки Крим до Президента України Януковича В. Ф. [Електронний ресурс] / Верховна Рада Автономної Республіки Крим. – Режим доступу : http://www.rada.crimea.ua/ua/news/01_12_13_2.
8. «Крым – это русская автономия»: в парламенте АРК решили менять Конституцию [Електронний ресурс] // ДеПо.ua. – Режим доступу : <http://www.depo.ua/ru/vlast-i-socium/politika/krym---eto-russkaja-avtonomija-v-parlamente-ark-reshili-menjat-konstituciyu.htm>.
9. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
10. Росія обіцяє втрутитися, якщо «росіянам в Україні буде загроза» [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/25/7016276/>
11. МЗС заперечило заяву російських колег про загрози нацменшинам [Електронний ресурс] / BBC Україна. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2014/02/140225_rl_russia_mfa.shtml.
12. Президія Верховної Ради АРК підтримала ініціативу кримчан про перенесення дати республіканського референдуму на 30 березня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада Автономної Республіки Крим. – Режим доступу : http://www.rada.crimea.ua/ua/news/03_03_14_2.
13. Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим : Указ Президента України № 187/2014 [Електронний ресурс] / Офіційне Інтернет-представництво Виконуючого обов'язки Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/16577.html>.
14. Совет Федерации РФ допускает введение войск в Крым [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/891526-sovet-federatsii-rf-dopускаet-vvedenie-voysk-v-kryim.html>.

Анализируются предпосылки, причины дестабилизации этнополитической ситуации в Автономной Республике Крым, приведшие к масштабному этнополитическому конфликту, сопровождающемуся сецессией полуострова и военным вмешательством соседнего государства – Российской Федерации.

The premises and reasons of ethnopolitical situation destabilization in the Autonomous Republic of Crimea led to dimensioned ethnopolitical conflict accompanied with peninsula secession and military intervention of neighboring state – Russian Federation are analyzed.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2014